

KERIMA FILAN
(Sarajevo)

JEZIČKE JEDINICE NA BOSANSKOM JEZIKU U LJETOPISU MULA MUSTAFE BAŠESKIJE

Uvod

Ljetopis Mula Mustafe Bašeskije¹ već je dosta dugo poznat bosansko-hercegovačkoj kulturnoj javnosti. Poznato je, naime, da je to djelo vrijedno svjedočanstvo o događajima i različitim pojavama što su se odvijali u Sarajevu i Bosni i Hercegovini tokom pedeset godina 18. stoljeća (1756-1804/1805), o ljudima koji su u tom periodu živjeli u Sarajevu, o njihovim zanatima i sudbinama, o običajima i načinu života u jednom vremenu.

S kulturološkog gledišta ovaj ljetopis obilježava nadregionalna dimenzija koja se očituje u njegovom pripadanju osmanskoj kulturi. Napisan je, naime, na turskom jeziku te osmanske kulture. U tom smislu ljetopis Mula Mustafe Bašeskije, kao kulturna pojava, pripada širokoj zajednici u okviru koje je nastao u drugoj polovini 18. stoljeća. No, jednako toliko ljetopis pripada i regionalnoj kulturi iz koje se neposredno iznjedrio. On svojim sadržajem i piščevim porijeklom sudjeluje u stvaralaštvu na bosanskohercegovačkom prostoru. U Bašeskijinom ljetopisu svaki zapis nosi bosanskohercegovačku regionalnu dimenziju – svaki je vezan za bosanskohercegovačko tle. Ova se dimenzija odrazila i na jezički plan. U tom je smislu tekst koji je sačinio Bašeskija zanimljiv i za filologiju.

¹ Mula Mustafa nigdje u svome djelu ne navodi svoje puno ime. Ono je zapisano samo u bilješci *Mustafa ibn Mustafa (Mustafa sin Mustafe)* koja se odnosi na rođenje njegovoga sina. Piščevo puno ime saznajemo iz teksta koji je zapisala osoba što je Bašeskijinu medžmuu (zbirku tekstova) uvakufila u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu gdje se ona i danas čuva. Ovdje ono glasi Bašeski Ševki Mola Mustafa. M. Mujezinović u objavljenome prijevodu *Ljetopisa* ime pisca navodi Mula Mustafa Ševki Bašeskija. H. Šabanović (1973:537-551) Bašeskijino ime navodi na sljedeći način: Ševki, Mula Mustafa Bašeskija. No, ovaj je pisac opće poznat pod imenom Mula Mustafa Bašeskija.

U samom je ljetopisu zabilježeno nekoliko situacija koje su u jednoj mjeri mogle odrediti i njegov jezik. Namjera je Mula Mustafe Bašeskije da sačuva znanje o vremenu u kojem je živio, da sačini djelo koje će biti opće dobro. Pri tome on ima na umu čitaoca, što je i spomenuo u zapisu *Benden sonra 'asr-i ahirde seyr edenler ve bu kitabi, bu mecmu'ayı bakan ve nazr eden 'aşık teferrüc eylesün, mahzuz olsun (35b/18).*² *Neka se zabavi i neka zadovolji svoju radoznalost onaj znatiželjnik (ašik) koji poslije mene, u neka druga vremena bude ovu knjigu, ovu zbirku gledao i pregledao.* Bašeskija je svoju knjigu, svoju zbirku namijenio radoznom čitaocu, njegovim riječima kazano *ašiku*. On ne piše djelo koje će posvetiti kakvome visokom dostojanstveniku, pa pred njim i ne stoji zahtjev da piše jezikom književnih djela visoke estetske vrijednosti. Uostalom, s obzirom na to da je Mula Mustafa Bašeskija rođen u Sarajevu i da je u tom gradu proveo život, što se razumijeva iz njegovih zabilješki,³ on je pisao na onome turskom jeziku koji je mogao naučiti u sredini u kojoj je živio. Stoga se ljetopis i može posmatrati kao jezički spomenik različit od djela koja su namijenjena određenom užem krugu čitalaca i napisana (manje ili više) unaprijed određenim jezikom.

Bašeskija se čitaocu neposredno obraća i u zapisu *İmdi ahdum olsun bundan sonra ta esahh haber gelmeyince vafir zaman geçsün diye mühlet verürüm ve sabr ederim, sonra havadis yazarım (13a/19-20).* *Zato se kunem da ću od sada pustiti da prođe dovoljno vremena da dobijem tačnu vijest, strpiću se pa onda zabilježiti događaj* kojim saopštava da je sebi stavio u zadaću tačno zabilježiti ono što sazna (pa, prema tome, i ono što doživi ili zapazi).⁴ Ovaj zapis Bašeskiju stavlja u poziciju objektivnoga zapisivača - ljetopisca - što opet, na jedan način, određuje jezička sredstva kojima će se on služiti. Njegovi su zapisi spontano formulirani, često kratki, živahno ispričani, kao da je ljetopisac pisao onako kako bi usmeno pričao. Cilj je ovih zapisa prenijeti poruku, ostaviti spomen.

Mula Mustafa nigdje u svome tekstu ne spominje da je imao kakvoga "vanjskog" poticaja za pisanje ljetopisa. Da je takvoga poticaja bilo, može se pretpostaviti da bi ga on, kao objektivan zapisivač, pribilježio. Naprotiv, na temelju njegove bilješke u kojoj kaže *ve dahi okur yazar çok var idi, kangı birini söylerüm. Amma Arebi ile pek aşına olmayanları beyan ü şerh etmem*

² Svaki primjer donosim na turskom jeziku u transliteraciji turskom latinicom. Oznake arapskih konsonanata i dugih vokala ne koristim samo iz tehničkih razloga. Nakon turskoga teksta donosim i prijevod na naš jezik. Na dotična mjesta u autografu ljetopisa upućujem brojem lista (a=lijeva stranica, b=desna stranica) i brojem retka na stranici.

³ Mula Mustafa je za sebe u ljetopisu zapisao da je rođen u Sarajevu. On spominje samo da je 1760. god. odlazio u Beograd i da je jednu godinu (1781.) s porodicom živio u selu Zgošće koje se nalazi na putu prema Travniku gdje je obavljao dužnost mualima. U ljetopisu, koji predstavlja jedini izvor o Mula Mustafinom životu, ne nalazimo drugih podataka o njegovom odsustvovanju iz Sarajeva.

⁴ Zapisao je ovo pošto je u ljetopis unio jedan događaj onako kako je saznao od drugih, ali se nakon nekoga vremena pokazalo da se drugačije zbio.

kitabum tavil olmasun. (37a/19-20) Još je bilo puno pismenih osoba, koju od njih prije da spomenem! Ali, neću pisati o onima koji nisu dobro poznavali arapski jezik da moja knjiga ne bude velika razumijeva se da je sâm odabirao sadržaje koje će zapisati. U toj je situaciji sâm mogao određivati i jezička sredstva kojima će te sadržaje iskazati. Bašeskija je dakle ljetopisac, ali i pisac.

Taj je pisac u svoje djelo ugradio i elemente koji naglašavaju njegovu regionalnu dimenziju. To su kraći ili duži – ali nikada duži od jedne rečenice - dijelovi teksta zapisani na bosanskom jeziku. S gledišta cjelokupne kulture u kojoj je djelo nastalo ove jedinice teksta na bosanskom jeziku imaju obilježje stranih, s gledišta regionalnih vrijednosti one imaju obilježje domaćih. Ovaj se prilog bavi opisivanjem položaja i funkcionisanja tih jedinica u realizaciji teksta ljetopisa.

Osvrt na bosanske jedinice u datiranju

Ono što Bašeskijino djelo čini pouzdanim svjedočanstvom o prošlom vremenu jesu precizni datumi – dan, mjesec i godina kad se zapisani događaji zbilo. Datumi su u Bašeskijinom ljetopisu zabilježeni uvijek na istome mjestu - po svršetku jednoga zapisa. Tako je datiranje odvojeno od pripovijedanja događaja. Datiranje je obavezni tekst Bašeskije ljetopisca. Sadržaji zapisani između datuma jesu tekst Bašeskije pisca.

U tekstu datumâ Bašeskija je mjestimično bilježio narodne nazive mjeseci (*siječan, veljača*, itd.) i narodne nazive svetkovina (*Petrov-güni/Petrovdan, Gospojina* i sl.). Kad se ima u vidu Mujezinovićeva napomena da je u ono vrijeme u Bosni i Hercegovini bio raširen način računanja vremena i datiranja prema narodnim svetkovinama, te da se susreće i u drugim izvorima⁵, onda se njihova pojavnost ne može smatrati karakterističnom samo za ljetopis Mula Mustafe Bašeskije. Uključene jednom, ove lekseme iz lokalnog jezika mogu se očekivati u svakom narednom datumu. S druge, pak, strane, riječi, grupe riječi i cijele rečenice na bosanskom jeziku koje su importirane u piščevo kazivanje na turskom jeziku jesu neočekivane komponente u tekstu - njihova pojavnost nije predvidiva. Ove su potonje piščev odabir, pa je i njihova funkcija različita od one koju imaju bosanske jedinice u datiranju. Podastriješću stoga ovdje sve one jedinice na bosanskom jeziku koje su uključene u piščevo kazivanje.⁶

Jedinice koje pripadaju govoru likova

Već sam spomenula da u ljetopisu ima cijelih rečenica zapisanih na bosanskom jeziku. No, najviše ovakvih rečenica pripada govoru likova Bosanaca,

⁵ Mujezinović navodi da su o ovakvome načinu datiranja čak i kadije morali voditi računa, pa se često i u sidžilima mogu naći pobilježeni narodni nazivi svetkovina sa brojem dana između njih (Mula Mustafa 1987:18).

⁶ O bosanskom jeziku u Bašeskijinom ljetopisu v. i: Halilović 1997; Karadža 1997.

koji se spominju u povodu nekoga događaja ili su oni sami tema piščevoga kazivanja. Takve rečenice imaju karakter upravnoga govora i one ne nose informativno težište u zapisu u koji su uključene.

Tako je pisac na nekoliko mjesta na bosanskom jeziku zapisao riječi kojima su djeca ili građani zadirkivali pojedince zbijajući s njima šalu. On posebno ističe da tekst na bosanskom ne pripada njemu; eksplicira govorno lice (*uşaklar*, *çoluk çocuklar* i sl.) i odgovarajućim glagolom uvodi ili završava tuđe riječi (*takulmak*, *masharaya almak*, *mashara etmek*). Baš zbog toga što su zapisane na jeziku kojim govore likovi, ove rečenice pedantno odslikavaju opisanu situaciju:

*Uşaklar bir kaç gün anları masharaya aldılar. Bir budur ki **danni majstore**. Bir dahi **makni prstom biçe çohe**. (28b/10-11) Djeca su nekoliko dana zbijala šalu s njima, ovako: “Dadni majstore”. I još ovako: “Makni prstom biçe çohe”.⁷*

*Salih-başa Bayro isim idi. Amma uşaklar anı incidürdi, **jderi çağırurlardı**. (88b/6a) Ime mu je bilo Salihbaşa Bajro. A djeca su ga zadirkivala izvikujući: “Žderi!”*

*Yeni mahallesinden yetmiş yaşında cüce (...), uşaklar takulurdu **hodo hoda** (...), lakabi Hodabeg. (89a/21) Patuljak od sedamdeset godina iz Nove mahale, djeca su ga zadirkivala “hodo hoda...”, nadimak mu je bio Hodabeg.*

*Salko bozaci (...) fakir, eyü adam idi, **kako mene miluyez zagrizi Salih deyü** ba'z-i ahnakçı takulurdu. (90a/24) Salko bozadžija, siromah, bio je dobar čovjek, neki su ga glupaci zadirkivali riječima: “Kako mene miluješ, zagrizi Salih”.*

*Mecnune Safa (...) uşaklar takulasi bu idi **umırıla⁸ Safa**. (91a/16) Luda Safa, djeca su je ovako zadirkivala: “Umrla Safa”.*

*Çoluk çocuklar ve delikanlular takulurlardı **savri se Cafo** (...) çağırurlardı. (125a/10) Djeca i omladina bi ga zadirkivali izvikujući: “Savri se⁹ Džafo”.*

⁷ Sve primjere bosanskoga teksta donosim najprije u turskoj latinici tačno u onom obliku u kojem prolaze u ljetopisu. U prijevodu koji slijedi iza primjera taj je bosanski tekst donesen u bosanskoj latinici.

⁸ Inicijalnu i medijalnu suglasničku skupinu u bosanskim riječima Bašeskija redovno razbija pomoćnim vokalom između suglasnika. Takvih je primjera u ljetopisu više, *umirila*>umrla, *gırbav*>*grbav* (29a/22 *kuluç*>ključ (32a/6), *Kuruşko*>Kruško (61a/8), *Vıratnik*>Vratnik (38a/19). Ovo se bilježenje pomoćnog vokala između suglasnika vidi i u našim alhamijado tekstovima. (Janković 1989)

⁹ Riječi koje Bašeskija bilježi na bosanskom jeziku, a meni nije poznato da se danas upotrebljavaju, potražila sam u *Rječniku JAZU*. Za takve ću primjere navesti imaju li potvrdu u ovome rječniku. *Rječnik JAZU* potvrđuje glagol “savrijeti” u značenju “zgrčiti”, “zguriti”. Uz podatke preuzete iz *Rječnika JAZU* ne navodim oznaku strane.

Pisac je na nekoliko mjesta zabilježio na bosanskom jeziku rečenice ili grupe riječi koje je opisivana osoba imala običaj govoriti pa su, u određenom smislu, obilježje dotičnoga. I ovakvi se primjeri navode kao upravni govor uz piščeve komentar:

Kolačar čoso, halvu ti peko u starinskom sepetu miyešo hep böyle mas-hara edüp söylerdi. (80a/18) Kolačar, Čosav, imao je običaj šaliti se govoreći: “Halvu ti peko u starinskom sepetu miješo”.

Yaşar Beg amma Ferhad Paşa-zade soyı (...) dil alışmış idi gorom te iz-goromiyo.¹⁰ (131a/12) Jašar beg od Ferhat-pašinog roda, imao je običaj govoriti: “Grom te zgromio.”

Ali-başa ihtiyar, egilüp gezerdi, her kime aşinaluk ederdi da ti bog da cennet söylerdi. (133a/6) Starac Alibaša, hodao je poget, koga je volio tome je govorio: “Da ti Bog dâ dženet”.

Bašeskija čak bilježi nepravilan izgovor jednoga lika, pa doslovno navodi kako je on neke riječi izgovarao. Tako se u ovome dijelu teksta pojavljuje i jedna bosanska leksema, opet kao govor opisivanoga lika:

Dili peltek olmagıyla (...) bu sebebden ba'z-ı kelimatı yabane söylerdi. Otabaşa söyle dediklerinde ol dahi oçička derdi ve yarebiča¹¹ yayebiča ve gayrı. (79a/17) Jezik mu je bio šušketav pa je neke riječi čudno izgovarao. Kad mu kažu reci “odabaša” on bi rekao “odžička”, “jarebica” “jajebica”, i još neke druge.

Samo je na jednom mjestu rečenica na bosanskom jeziku uključena u pripovijedanje bez piščevoga komentara:

Bunlar kahvelerde çalgı çalarken hoçemo li hoçemo birbirimize yardım edelüm ve ‘akar satalum gidelüm. (30a/4) I ovi, dok su se zabavljali u kafani, [rekoše] “Hoćemo li hoćemo! Pomoći ćemo jedan drugome, prodaćemo robu i idemo”.

U ovome tekstu iza rečenice na bosanskom slijede druge na turskom jeziku koje pripadaju govoru likova, a čine misaoni slijed s prethodnom, pa je sasvim jasno da se i ovdje radi o prenošenju tudih riječi.

U svim gornjim primjerima jedinice zapisane na bosanskom jeziku ne nose suštinsku poruku opisivanoga događaja, one samo doprinose autentičnom, objektivnom prikazivanju situacije koja je već opisana na turskom jeziku. Stoga se stiče dojam da je pisac ove rečenice svjesno zapisao doslovno onako kako su kazane. Kad je njegov cilj da čitaocu ostavi zabilježeni događaj, on to

¹⁰ U ovome se primjeru pomoćni vokal vidi na početku riječi gdje služi da razbije suglasničku skupinu *zg*, ali i iza suglasnika *g* gdje razbija skupinu *gr*.

¹¹ Naš glas *c* Bašeskija je u arapskom pismu bilježio grafemom koji ima vrijednost turskoga glasa *ç* (č). O ortografskim karakteristikama ovoga teksta v. Filan 2000.

čini na jeziku na kojem piše svoje djelo – na turskom, što čitalac i očekuje od njega. Na takvim su mjestima i riječi likova Bosanaca redovno na turskom jeziku. Ovo bi se moglo potkrijepiti sa veoma velikim brojem primjera ali ću ovdje navesti samo jedan - razgovor između pisca i nekoga Abdija kojega on spominje u povodu jednoga događaja:

Abdi'yi çarşuda gördüm. Nerede olmuşsun, niçün ağlarsun? Ol dedi ki: "Bir zaman yalnız karanluga çıkdugum yokdur", dedi. (147b/22-23) Abdija sam vidio u čaršiji. [Upitao sam ga] "Gdje si bio? Zašto si plakao?" A on mi reče: "Ja nikada sam ne izlazim po mraku."

Antroponimi

Posebnu grupu bosanskih jedinica u ljetopisu čine antroponimi. Pisac je na više mjesta nadimke osoba o kojima ostavlja zabilješke zapisao onako kako su oni doista glasili – na bosanskom jeziku. U takvim je primjerima nadimak sastavni dio imena i daje precizan podatak o opisivanoj osobi. Eventualnim prevodenjem na turski jezik nadimak bi izgubio ovu funkciju.

Na više je mjesta pisac istaknuo da su riječi koje bilježi na bosanskom nadimak, kao u primjerima:

Črna Rijeka demekle 'arif 'Osman bayrakdar. (126a/10) Bajraktar Osman, poznat pod nadimkom Crna Rijeka.

Lakabi Bosnaca Izviri Brada. (141a/17) Nadimak mu je bio bosanski Izviri Brada.

Ve ba'z-ı yaranlar Kupi Halile deyüp çağırurlardı. (84a/1) Neki su ga poznanici zvali Kupi Halile.

Na nekim mjestima nadimak na bosanskom jeziku nije posebno izdvojen. On je u kontaktnoj poziciji sa imenom, odnosno prezimenom, kao u primjerima *Jedi Halvu Lendo* (59b/5), *Palikuća Biçakçı* (65a/11), *Majstor Mehmed-baša* (130a/10), *Dangalak-oglu Birko*¹² *Abdi* (135b/10) ili pak sa nazivom zanimanja upisane osobe: *Masna Pita habbaz* (61a/8), *Puče Banjica şerbetci* (65a/9), *Žmiro debbag* (66a/9).

I u primjeru *Branko gazda* (145b/7) bosanska riječ *gazda* označava položaj koji je ova osoba imala u društvu, pa je ovdje puno imenovanje postignuto uključivanjem "titule" koja je neodvojivi dio vlastitoga imena.

U ovu grupu uvrštavam zanimljiv primjer *Emirovaçlar*. Naime, pisac spominje mjestimično pripadnike jedne sekte koje naziva *kadizadeli* (kadićev-

¹² Vokalno r je pisac pisao sa pomoćnim vokalom ispred njega, kao u gornjem primjeru. No vrlo često se kod vokalnog r vidi pomoćni vokal i ispred i iza vokalnog r, npr. *Gırıco>Grđžo* (62a/10), *smırıknut>smrknut* (93a/3). O ovoj praksi u našim alhamijado tekstovima također v. Janković (1989).

ci)¹³. Na jednom mjestu on, uz ovo imenovanje koje se inače javlja na više mjesta u ljetopisu, unosi i naziv *emirovci* (sljedbenici šejha Emira), ali na taj način što imenovanju *emirovac*, kako ono glasi u bosanskom jeziku, dodaje turski pluralni sufiks *-lar*. Ovako taj primjer glasi u originalu na turskom jeziku i u prevodu na bosanski:

Ve Kadizadelüler, Emirovaçlar mollarun çukadarina guya yüz elli gurus vermişler. (25a/6) Navodno su kadićevci, emirovci, mulinom čohadaru dali stotinu pedeset groša.

Jedinice koje pripadaju govoru pisca

- duže od jedne lekseme

U najvećem broju primjera jedinice bosanskoga jezika koje je pisac uključio u svoje kazivanje predstavljaju pojedinačne lekseme. Samo su dva primjera dužih bosanskih jedinica. Zajedničko je ovome i jednom i drugom primjeru da imaju funkciju finitivnih elemenata tekstualne sekvence. Zbog ove se pozicije u tekstu i ne mogu uzeti kao autosemantični. (Silić, 133) Prvi je primjer finitivna rečenica uvedena sintagmom *ve'l-hasil-ı kelam* (kratko rečeno) koja ima zatvaračku semantiku. Kad Bašeskija na jednom mjestu opisuje kako je zima 1193. god. (1779/1780) bila veoma hladna, on opis završava rečenicom:

Ve'l-hasil-ı kelam Bosnaca dedikleri pametara neyma da pamti. (33a/22) Ukratko, kako to na bosanskom kažu, pametara nema da pamti.

Ova se rečenica na bosanskom javlja kasnije još na dva mjesta, oba puta u skraćenom obliku – *pametara nema*:

Neretva'da ol-kadar aşlama togurmuş ki pametara neyma. (34b/4) Uz Neretvu su trešnje toliko rodile da pametara nema. [...da niko ne pamti toliki rod].

Ve dahi vişnenin togurdığı bir Mevla bilür yohsa pametara neyma. (38a/12) I samo Bog zna da li su višnje još nekada ovoliko rodile, inače pametara nejma [... nema čovjeka koji to pamti].

Ova je rečenica navedena u punom obliku samo onda kad se, hronološki gledano, prvi put javlja u tekstu. U druga dva primjera dio rečenice preuzima značenje njene cjeline.

Drugi primjer bosanskoga teksta u piščevom pripovijedanju je izraz *dokle li kako li*:

Ve muhtar-ı cema'at oldı ve's-selam dokle li kako li. (30a/17) Postao je predvodnik zajednice pa dokle li kako li.

¹³ O kadićevcima ili kadizadelijama v. objašnjenje M. Mujezinovića (1987:10).

U ljetopisu se na mnogo mjesta susreće izraz *ve's-selam* u funkciji zatvaračkog elementa tekstualne sekvence. Ovako upotrijebljen ovaj izraz znači “kako Bog odredi”, “pa kako bude”. U gornjem primjeru on je proširen i izrazom na bosanskom jeziku, također u funkciji zatvaračkog elementa.

- pojedinačne lekseme sa tumačenjem u turskom jeziku

Svi se, dakle, preostali primjeri bosanskoga teksta uključenoga u turski tekst koji je govor pisca svode (uglavnom) na pojedinačne lekseme. Bosanske su lekseme na različit način importirane u tursku rečenicu i s obzirom na ovo mogu se posmatrati u nekoliko grupa.

Jednu grupu predstavljaju primjeri u kojima je pisac za isti pojam upotrijebio dvije lekseme od kojih je prva na turskom, a nju prati druga, na bosanskom jeziku. Semantika je ovih jedinica iz različitih jezika u više primjera potpuno podudarna i one nose identičnu informaciju. U takvim rečenicama, naime, tursku leksemu slijedi njena istoznačnica¹⁴ u bosanskom jeziku.

Nekada je pisac odgovarajućim komentarom poput *yani* (to jest), *Bosnaca* (na bosanskom), *Bosnaca dedikleri* (na bosanskom to kažu) istakao da navodi kako se nešto, što u turskoj rečenici nosi težište informacije, kaže na bosanskom jeziku, kao u rečenicama:

*Şehr-i Saray'da beş altı gün besaruk ya'ni çadine vaki'. (7b/16) U Sarajevu je pet-šest dana bio mraz, to jest čadine.*¹⁵

Ve merkum eyyam esnada kurakluk zamanında besaruk ya'ni Bosnaca çadine zuhur oldi. (148a/16) Spomenutih dana u vrijeme suše pojavio se mraz ili bosanski čadine.

*Kurakluk ya'ni istiska vaki' şod, sene 1177. (8b/4) Godine 1177. bila je suša, to jest stiska.*¹⁶

*Ve medine-i Saray'da kati çok yazma hastalugi, ya'ni za'uşniçe vaki' oldi. (17b/17) U gradu Sarajevu pojavila se u velikoj mjeri bolest jazma, to jest zaušnice.*¹⁷

¹⁴ Ovdje se služim terminom istoznačnica, i kasnije bliskoznačnica, koje se inače odnose na lekseme istoga ili bliskoga značenja u jednom jezičkom sistemu, da njima označim ekvivalentnost lijeve i desne strane u zamišljenom dvojezičnom, bosansko-turskom ili tursko-bosanskom rječniku.

¹⁵ Rječnik JAZU bilježi “čadine” u značenju “magla”, “para iz zemlje”. Riječ se javlja uvijek u ovome obliku, nepoznata je u obliku jednine.

¹⁶ Riječ “stiska” zabilježena je u Rječniku JAZU, između ostalih, i u značenju “teškoća”, koje bi odgovaralo u navedenom primjeru.

¹⁷ Za razliku od gornjih primjera gdje su upotrijebljene bosanske lekseme koje više nisu u upotrebi ili bar nisu šire poznate, pa je u prijevodu na naš jezik moguće napraviti distinkciju između dvije istoznačne lekseme, u ovome primjeru, kao i u naredna dva, distinkcija se ne može ostvariti. Na ovakvim sam mjestima u prijevodu uz bosansku riječ zadržala tursku.

*Ve sene-i mezburede çilek ya'ni **yagoda** ol-kadar togurmuşdur ki... (32a/18-19) U spomenutoj godini toliko su rodile čilek, to jest jagode... Paçacı Hacı Nasuh mescid-i şerif kurbında mezaristanda dikülen fila-mur agaci ya'ni **lipa** dedikleri Bosnaca... (34a/9) Stablo flamur, koje bosanski zovu lipa, zasađeno u groblju u blizini časne džamije Pačadži Hadži Nasuh..*

*Osman mecnun (...) tepeli sözleri ya'ni Bosnaca **gunkav** idi. (94b/25) Ludi Osman, govorio je tepajući, to jest na bosanskom, bio je gunjkav.¹⁸ Ol yaramaz kafir kara göz kara biyuklu şişman, **bukelast** Bosnaca der-ler; kaçan Saray'a Visoka'dan geldi. (147b/8) Taj zlikovac, nevjernik, crnih brkova, debeo, na bosanskom to kažu bukelast,¹⁹ došao je u Sarajevo iz Visokog.*

Na drugim, pak, mjestima bosanska leksema slijedi svoju tursku isto-značnicu u kontaktnoj poziciji:

*Belave'de bir köylü **poturçenik**. (6b/16) Na Bjelavama jedan seljak, po-turçenik...²⁰*

*miştah **kluç** demekle ma'ruf ... (32a/6) ... koju zovu miştah kluç...*

*Firenk Agan zeyrek bazergan, **mudar** idi. (94b/19) Frenk Agan, bio je pametan trgovac, mudar.*

*harb u darba cesur, **yunak** (126b/24) u borbi hrabar, junak*

*Ve Bendbaşa'ya gelen tomruklar **kolaçlar**... (144b/7) A tomrucu, kolci koji su došli na Bembašu...²¹*

Ima dijelova teksta u kojima semantika dviju varijanti nije potpuno podudarna pa one nisu semantički ekvivalenti. Ove jedinice upotrijebljene za isti pojam – prva u nizu na turskom, druga na bosanskom jeziku – bliskoga su značenja i stoje u takvom odnosu da ona na bosanskom daje jasniju, precizniju informaciju u odnosu na onu na turskom jeziku. Čini se da je za pisca upotreba bosanske lekseme u ovakvim primjerima motivirana komunikativnim razlozima. Za njega je više izražajnosti nosila bosanska riječ, pa je on koristio kao

¹⁸ Za ovu riječ nisam našla potvrdu u *Rječniku JAZU*.

¹⁹ Također nema potvrdu.

²⁰ Za značenje *seljak* Bašeskija redovno koristi riječi *potur* ili *poturçenik* ili *poturica*, npr.: *Ve mu'annid poturat havf eyledi. (19a/8), poturçenik (19b/13), poturat vermezüz deyü ittifak (20b/8), ve dahi iki poturiça bir parça baş oldıkları için... (20b/9)*. O značenju riječi "potur" u našem i u turskom jeziku tumačenje daje Škaljić (1985:523). Također v. i tekst I. Smailovića "O *Uskufijinu rječniku Maqbuli Arif (Potur Şahidija)*" u monografiji *Muhamed Hevai Uskufi* (Tuzla 1990, s. 91-200) u kojoj autor daje pregled tumačenja riječi *potur* što su ih dali neki istraživači u povodu Hevaijeva rječnika *Potur Şahidija*.

²¹ Za tursku riječ *tomruk*, koja prolazi na više mjesta u ljetopisu, zanimljivo je da je pisac u nastavku rečenice u kojoj ona zauzima mjesto na manjem ili većem razmaku redovno uvodio njenu bosansku istoznačnicu *kolac*. Navest ću jedan primjer u kojem je to rastojanje veće: *Nehr-i Milaska taşdı, kati çok tomruk getürdi, yedi sekiz **kolaçdan** mütevacüz getürmişdür. (148a/21) Miljacka je nadošla i donijela puno tomruka, bilo je sedam-osam kolaca.*

dopunu onome što je već rekao na turskom uvodeći je u tekst svojim komentarom, *Bosnaca* (na bosanskom jeziku), kako se vidi iz primjerâ:

Dedi ki ahşama karşu tayeran eden kebir pervane Bosnaca prndely derler. (29a/16) Reče mi da su to veliki leptirovi koji lete predvečer, na bosanskom ih zovu prndelj²².

Sebebi heman kesret-i insan Bosnaca narod. (39a/12) Razlog ovome je mnogobrojnost ljudi, bosanski naroda.

Bazısı bunca zaman figan u sez²³ verürdi kendinden, Bosnaca çikoto. (146a/10-11) Neki su dugo puštali od sebe glas i jauk, bosanski se to kaže cikoto.

Da ovako uvedene bosanske jedinice imaju karakter pojašnjenja turske jedinice/jedinica još se jasnije vidi u primjeru:

Tazelukda bir hal başına gelmiş, iki ayagı sakat olmuş, iki yana meyl ederek gezerdi, iki a'sa ile Bosnaca kreçav. (135b/23) U mladosti mu se nešto dogodilo pa su mu obje noge bile sakate, hodao je sa dva štapa gegajući se, bosanski je to krecav.²⁴

Ovdje jedna bosanska leksema (*krecav*) pojašnjava cijelu rečenicu *hoda*o je sa dva štapa gegajući se prethodno kazanu na turskom.

Na sličan se način može protumačiti i zapis u kojem pisac ponavlja sintagmu *dikülmemiş bir parça* stavljajući ispred nje pridjeve, pa kao da on i dalje ovaj izraz na turskom ne smatra dovoljno preciznim, pojašnjava ga bosanskom leksemom *sukno*:

...cövdesinde²⁵ dikülmemiş bir parça, kühne, eski püski dikülmemiş bir parça sukno²⁶ dedikleri... (33a/27) Na sebi je nosio komad nesašivenog platna, prljavog, starog, nesašivenog platna koje nazivaju sukno.

Dva su primjera u kojima se ne može uspostaviti isto/blisko značajan odnos na planu leksičke semantike, a u drugom primjeru ni na planu gramatičke semantike naporedo upotrijebljenih turske i bosanske jedinice koje se odnose na isti pojam. Turske jedinice u oba primjera imaju toliko uopćeno značenje da

²² Potvrdu za ovu riječ našla sam u *Rječniku JAZU* gdje je ona protumačena kao "debeli leptir kratkih krila".

²³ Riječ *ses* (glas) Bašeskija je na dva mjesta zapisao u obliku *sez*, jedanput u ovome primjeru, drugi put u primjeru *Yaşar zenne sezliü* (137b/5) *Jaşar, ženskoga glasa*.

²⁴ Za riječ *krecav* nisam našla potvrdu. Zabilježena je riječ u obliku *kraçav* a u značenju kratak, okraćao. Samo, Bašeskija je prvi vokal u ovoj riječi napisao elif+hemze kako je uvijek u bosanskim riječima pisao vokal e, pa smatram da je ova riječ kod njega glasila *krecav*.

²⁵ Riječ *gövde* Bašeskija je ovdje zapisao u obliku *cövde* što odražava glasovnu promjenu *g<đ* koja je karakteristična za zapadnorumelijske turske govore u koje je spadao i bosanski turski. O ovome, između ostaloga v. Nemeth (1970), Čaušević (1991) i drugo.

²⁶ Riječ *sukno* upotrijebljena je još i u rečenici *Tajeran Salih (...) bir yek sukna koparandan giyerdi. (93a/21) Salih Tajeran (...) oblaćio je sukneni koparan*.

bez dopune na bosanskom ne bi prenijele informaciju. Ovdje je težište informacije na bosanskoj jedinici i pisac je izdvaja svojom napomenom. Prvi od primjera koje ovdje želim navesti je:

*Bir gecede hemşire ile otururken pencerede bir kuş prikaza dedikleri olmuş. (140b/6) Jedno večer dok je sjedio sa sestrom, na prozoru mu se pokazala nekakva ptica, kako to kažu prikaza.*²⁷

U drugom primjeru koji glasi:

Sene intihası dolayında Bosnaca udri u gospodu kirmaga başladı. (41b/2) Pred kraj godine [kuga] je počela harati, bosanski udari u gospodu. [...proširila se i na gospodu].

turski predikat *kirmaga başladı* prenosi poruku da se bolest naglo proširila, ali njegova “dopuna” na bosanskom *udri u gospodu* saopštava da ni *gospoda* nije bila pošteđena.

Jedan sam primjer izdvojila od gornjih zbog toga što je to jedina tekstualna cjelina u kojoj se javljaju izotznačnice iz turskog i bosanskog jezika u različitim sintaksičkim funkcijama.²⁸ To su turska riječ *ta’ul* i na nešto višem tekstualnom razmaku njen semantički ekvivalent *doboš* u primjeru:

Ve uşaklar kendiünden ta’ulcık yapıdılar başladılar ca’ur doboşı gibi çalmaga ve gezmege. (56a/8) Djeca su sebi napravila bubnjeve pa su počeli hodati i udarati u njih kao nemuslimani u doboš.

Upotreba lekseme *doboš* ovdje je, vjerovatno, motivirana imenicom *ca’ur* (*daur*),²⁹ pa imenska fraza *ca’ur doboşı* funkcionira kao izražajna cjelina kakva se ne bi mogla postići uvođenjem imenice *ta’ul* umjesto *doboš*.

U drugu sam grupu svrstala primjere u kojima se također dvije isto/bliskoznačnice koriste za imenovanje istoga pojma, ali im je raspored obrnut u odnosu na gornje: bosanska leksema prethodi svojoj isto/bliskoznačnici na turskom jeziku. Ovi bi se primjeri mogli protumačiti kao piščeva svjesnost otuđenosti upotrijebljene bosanske lekseme pa on pristupa postupku prevodenja, uvodeći neposredno iza nje tumačenje u turskom jeziku. Često tumačenje ima istu sintaksičku funkciju i daje identičnu informaciju kao i leksema na bosanskom koja mu prethodi, naprimjer: *Kara Hacı ‘Ali-oglu gluh sagır* (97a/9), *narod halk çok* (30a/22, *Isma’il-başa (...)* *opančar çarıkçı* (75b/8), *vafir porez imdad-ı seferiyye* (45b/6), *Cafer-başa zlatar kuyumcı* (98b/6-7).

²⁷ Riječ “prikaza” bilježi *Rječnik JAZU* u značenju “avet”, “čudovište” koje ona ima i u ovom tekstu.

²⁸ Prema Klaiću *doboš* je riječ iz mađarskog jezika. Ovdje je nazivam bosanskom leksemom po njenoj pripadnosti vokabularu bosanskoga jezika a ne po etimologiji.

²⁹ Riječ *kaur* (>gâvur) Bašeskija je neujednačeno bilježio, nekada kao *ka’ur* a nekada kao *ca’ur*. Ovaj drugi oblik odražava glasovnu promjenu *g<c*. (vidjeti i napomenu 24). U Škaljićevom *Rječniku* zabilježena su oba oblika (v. natuknice *daur* i *kaur*, *kaurin*).

Ovdje pripada i sintagma *hudi sijedi* koja se redovno javlja u kontaktnoj poziciji sa turskom leksemom *bilmez* (*neznalica/neznalice*). Ova je nekada upotrijebljena samostalno (*hudi sijedi bilmez* 13a/2, *hudi sijedi bilmez fark u temyize kadir olmayan* 16a/16), a nekada kao prvi član imenske fraze *bilmez adamlar* (*hudi sijedi bilmez adamlar* 24a/8) ili *bilmez kimesneler* (*hudi sijedi bilmez kimesneler kal u kil etdiler* 18a/20), pa čak i *bilmez cahiller* (*ehl-i sukdan birkaç yaramaz hudi sijedi bilmez cahillerün i'aneti ile müftülük üzerine geldi*, 36a/11) gdje turska leksema *bilmez* i arapska *cahil*, zapravo, predstavljaju semantičke ekvivalente. Ova sintagma na bosanskom jeziku, očigledno, ima isto logičko značenje kao ona na turskom koja dolazi poslije nje.

U rečenici:

Tiro Hallac Ahmed, izdrpani halina, gözde çirkin amma libas güzel olmuş evleniüp güzellenürdi. (92b/13) *Tiro halač Ahmed, izdrpanih haljina, naoko ružan, ali mu je odjeća postala uredna, oženio se pa se doveo ured.*

bosanska sintagma sastavljena iz pridjeva i imenice stoji u opoziciji prema turskoj *libas güzel olmuş* (imenica + pridjev u sastavu predikata). *Haljine* i *libas* su istoznačnice, a pridjevi koji se na njih odnose suprotnog su značenja. Ove su dvije rečenične jedinice povezane rastavnim veznikom *amma* (*ali*). Stiče se dojam piščevog naknadnog tumačenja u turskom leksema iz bosanskog jezika.

Bosansku leksemu na nekim mjestima prati opširnije pojašnjenje njenoga značenja na turskom jeziku. Tada su u kontaktnoj poziciji bosanska leksema i njoj bliskoznačna turska rečenica ili sintagma. Težište informacije u ovakvim je primjerima, čini se, na bosanskoj leksemi:

Gazno-oglu (...) işkilav gözleri, egri bakardı (85b/21) *Gaznić, škiljavih očiju, ukrivo je gledao.*

Hacı Şa'ban-oglu taze amma smırknut, gülmek görünmez. (93a/3) *Hadžišabanović, mlad ali smrknut, nije se mogao vidjeti nasmijan.*

Bacanagum ogli 'Abdo gırbav, arkada illet (129a/22) *Avdo, sin moga badžanaga, grbav, imao je bolest u leđima.*

Hafiz Işkoca Kalaycı-oglu sagirü'l-kama fakir iznosak cüce gibi. (94a/15) *Hafiz Škoca Kalajdžić, niskog rasta, siromah, iznosak,³⁰ kao patuljak.*

Da pisac doista nekada informativno težište daje bosanskoj leksemi još jasnije pokazuju sljedeća dva primjera gdje on kazivanje počinje od riječi na bosanskom jeziku uvodeći je svojim komentarom i nastavlja sa njezinim opširnijim pojašnjenjem na turskom.

³⁰ Ovu riječ *Rječnik JAZU* bilježi prema Vuku u značenju "malo jaje što kokoš snese na pošljeku kad već hoće da prestane nositi".

*Yoldo, bir avam-ı nasdan **pretrga** dedikleri dukanlarda emti 'a-yı tüccar fūruhte ederlerdi. (80a/11) Joldo iz naroda, kako se to kaže pretrga³¹, po dućanima je prodavao trgovačku robu.*

*Bosnaca **dir'ekav**, avazın pek çağırırđı. (132a/13) Bosanski rečeno drekav, glasno je govorio.*

- samostalno upotrijebljene lekseme

Posebnu grupu predstavljaju one bosanske lekseme koje su u tekst na turskom jeziku uvedene samostalno, bez turske isto/bliskoznačnice. Ovako upotrijebljene ove bosanske lekseme predstavljaju neodvojivi dio turskoga teksta i funkcioniraju kao turska jedinica koja se očekivala na njihovom mjestu. Za ovu se grupu leksema važnim čini napomenuti da se u cijelom ljetopisu i ne susreće njihov semantički ekvivalent na turskom. Stoga se može reći da ih je pisac smatrao nosiocima poruke koju želi prenijeti čitaocu.

Ovaj je piščev postupak razumljiv za neke nazive koji su karakteristični za sredinu o kojoj piše. Tako je šljivu, koja je i danas kod nas poznata pod nazivom požegača, redovno imenovao baš tako, dajući tom nazivu poziciju determinirajućeg člana imenske fraze kojoj je drugi član turska riječ *erik* (šljiva):

***Pojegača erigi** mübalaga ile togurup (7b/11) Šljiva požegača rodila je neobično puno.*

*Ve sene-i mezburede **pojegača erigi** en aša yüz okka iki yüz akçeye sattuldi. (15b/12) U navedenoj se godini šljiva požegača prodavala najjeftinije, stotinu oka za dvije stotine akči.*

*Ve be'ade **pojegača eriklerün** yaprakların ekl. (29b/7). A onda su napali [crvi] list šljive požegače.*

Takoder je jednu vrstu krušaka zabilježio narodnim izrazom takiša: *Gerçi kurt **takiša** etmek yerine geçer. (40b/3) Istina, suha takiša može zamijeniti hljeb.*

U primjeru

*Kuyumcı idi. Bir vakit **bakrenača** paraları yapardı. (82a/1) Bio je zlatar. Jedno je vrijeme pravio pare bakrenjače*

vidi se narodni naziv za jednu vrstu novca (bakrenjača).³²

U narodnom je bosanskom nazivu pisac zabilježio neke bolesti:

³¹ Riječ "pretrga" bilježi *Rječnik JAZU* u značenju "trgovčić" uz napomenu da je ona "iz bosanskog govora".

³² Prema *Rječniku JAZU* "bakrenjača" je štogod okovano rdavim srebrom kao bakrom. Iz Bašeskijine se rečenice razumijeva da ovdje ta riječ označava novac.

metaljka: *Gazno-oglu (...) metaljka gözlerinden kaldurdi, laticu ile degüp bi-emri'llah ilac ederdi.* (85b/21) *Gazniç (...) skidao je metaljku s oçiju, mazao ju je laticom i Božijom voljom liječio.*³³

podpuh: *Çoban Ahmed (...) podpuhdan vefat.* (135a/14) *Çoban Ahmed (...) umro od podpuha. Pasvancı podpuh maradından vefat şod.* (135a/17) *Pasvandžija umro od bolesti podpuh.*

stiska: *Tüfengci Ahmo'nun ogli büyüklu istiskalu genç adam şişman.* (82a/2) *Sin tufekçije (puškara) Ahme, brkat, sa stiskom, mlad čovjek, debeo. Molla Ibrahim istiskalu, sabsarı olup gezerdi* (82b/1) *Mula Ibrahim, sa stiskom, hodao je sasvim blijed [u licu]. Požegi-oglu taze istiskadan amansuz hastalanup öldü gitdi.* (82b/16) *Požegić, mlad, razbolio se neizlječivo od stiske i umro.*

zaduha: *...zaduha hasil oldi bogaz kapandı soluk alamadı.* (79b/7) [*Kod njege*] *se pojavila bolest zaduha, grlo mu se zatvorilo pa nije mogao disati. İki insan zaduhadan vefat etmişdür.* (137a/15) *Dva su čovjeka umrla od zaduhe.*

živina: *Hasan Aga (...) dahi topal, bir ayaklu, jivina maradından bi-pay olmuş.* (123a/4) *Hasan-aga (...) šepav, s jednom nogom, bez noge je ostao od bolesti živine.*³⁴

Iz navedenih se primjera vidi da je pisac ove narodne nazive bolesti (izuzev naziva *metaljka*) upotrijebio na više mjesta. Za ove u ljetopisu i ne postoji njihov semantički ekvivalent u turskom, iako se neke druge bolesti spominju pod turskim nazivom, naprimjer: *çiçek hastalugi – pljuskavice* (6a/11/15, 7b/16, 15b/13), *kızamık* – kod nas poznata kao *krzamak* (9b/6, 21a/11, 146b/19), *ta'un – kuga* (8a/8, 33a/3, 42a/29). Naziv bolesti *zaušnice* na nekoliko je mjesta zabilježen u ovome obliku i na jednom mjestu naporedo sa turskim nazivom *yazma* (17b/17). No, treba istaknuti da su bosanski nazivi na više mjesta upotrijebljeni tako da se iz tekstualne cjeline u kojoj zauzimaju mjesto može razumjeti o kakvoj je bolesti riječ, što nije slučaj sa primjerima u kojima je korišten turski naziv bolesti.

S gornjim se primjerima mogu dovesti u vezu i neke bosanske lekseme kojima se pisac služio prilikom opisa likova u tom smislu što izražavaju osobine koje su posljedica bolesti. I ove se lekseme susreću na više mjesta u ljetopisu:

³³ Riječ “metaljka” navodi se u *Rječniku JAZU* u značenju “na oku čibuljica”, a riječ latica u značenju “divlja zob” i u nekim krajevima “javor”.

³⁴ Od ovdje navedenih naziva bolesti u *Rječniku JAZU* spominje se “živina” u značenju “bolest živa rana”. Za riječ “stiska” daju se i značenja “muka”, “tjeskoba”, “nemir”. Ova se tumačenja mogu dovesti u vezu sa bolešću, ali to u rječniku nije izričito naznačeno. Spomenuću ovdje da se u radu D. Gabrić-Bagarić (1987) navodi kako je u jednoj rukopisnoj ljekaruši iz 18. st. zabilježena i bolest pod nazivom zaduha (s. 158). U radu se inače analizira popis bolesti i ljekovitog bilja ljekaruše koja se čuva u Knjižnici JAZU. Ispisana je bosančicom i smatra se djelom bosanskoga franjevca.

gunjko: *Yaho (...)* **gunko** *idi.* (81a/13) *Jaho, bio je gunjko.*³⁵

gušo i gušav: *Şator çizmeci gušo.* (62a/12) *Şator, çizmedžija, gušo. Ahmed derzi guşavi.* (68a/7) *Ahmed, terzija, guşavi. Osman, mecnun (...)* **guşav boynu** (94b/24) *Osman, lud, guşavog vrata.*

pljegav: *Kalaycı-oglu plegav* (67b/3) *Kalajdžić, pljegav. Kuzeli-oglu (...)* *meyyit çehresi plegav* (133a/12) *Kuzelić, mrtvačkoga lika, pljegav.*³⁶

žmirkav: *Nalo Salih-aga demekle ‘arif ijmirkav ihtiyar.* (81a/6) *Žmirkavi starac kojeg su zvali Nalo Salih-aga; jmirkav debbag* (84b/1) *Žmirkavi tabak.*

U primjeru *Şe’ho Çekriça çarşuda kediler için satardı prgunav bir mahluk idi (...)* **muçav** *idi, balav* *idi, terkav* *idi.* (123b/12-13) *Şeho Çekrica, u čaršiji je prodavao [hranu] za mačke, bio je prgunjav stvor, bio je mucav, bio je balav, bio je terkav,* gdje je jedan lik opisan bosanskim pridjevima, nizanje njegovih osobina u formi kratkih rečenica sastavljenih iz pridjeva (na bosanskom) i ponovljenoga oblika turskoga glagola *idi* (*bio je*) skreće pažnju čitaoca na ovaj opis i doprinosi njegovoj autentičnosti.

Neki su nazivi zanimanja na više mjesta zabilježeni na bosanskom jeziku. Ni ove bosanske lekseme nemaju u ljetopisu semantički ekvivalent na turskom:

bravadžija: **bravaci** *Şişman* (15b/9), *Mustafa ‘alemdar bravaci* (73b/11), *Spaho Feyzu’llah bravaci* (126b/15)³⁷

klinčar: *Sivo klinčar Mustafa-başa* (63b/4)³⁸

konjušar: *Zeba fakir konuşar* (71a/27), **konuşar** (...) *Hacı Yahya ‘an-Hurid* (98a/8)

krpedžija: *Hacı Muharem kirpeci* (67a/2), **kirpeci** *der-suk-i Sagrakçı* (59b/16), *Kuzeli (...)* **kirpeci** (128a/25), *Mosto kirpeci* (140a/9)

Za nazive zanimanja bravadžija i krpedžija koji su izvedeni dodavanjem turskog sufiksa *+ci* na bosansku imenicu zanimljivo je primijetiti da ih je

³⁵ Naprijed sam navela primjer koji glasi *tepeli sözleri ya’ni Bosnaca gunkav idi* (94b/25) *govorio je tepajući, to jest na bosanskom, bio je gunjkav,* a u kojem je pisac istumačio značenje bosanske riječi *gunkav*.

³⁶ Za riječ *pljegav* nisam našla potvrdu, ali bi se iz drugoga primjera dalo naslutiti njeno značenje “mrtvačkoga lika”, “u licu kao mrtvac”.

³⁷ Iako je zanimanje *bravadžija* zabilježeno samo na bosanskom jeziku, napomenućemo da se u ljetopisu na više mjesta susreće riječ *čilid* (80a/12), (125b/15) (135a/16) u značenju *brava*. H. Kreševljaković nije zabilježio turski naziv ovoga zanimanja, ali daje podatak da su turski izvori sadašnju ulicu Bravadžiluk, u kojoj su se nalazili dućani bravadžija, nazivali Haddadan-čaršija (Kovačka čaršija). Bravadžije su svakako pripadali kovačkom esnafu.

³⁸ Naziv zanimanja *klinčar* prolazi u ljetopisu samo na ovome jednom mjestu. Njen semantički ekvivalent u turskom *čilingir* nije upotrijebljen kao naziv zanimanja, ali se na više mjesta spominju likovi sa prezimenom *Čelengir* (20b/5, 98a/16) ili *Čelengir-oglu* (72a/40).

Bašeskija pisao u obliku “bravadži” i “krpedži” bez bosanskog nastavka *-ja*. Tako oblik u kojem ih Bašeskija koristi formalno odgovara nazivima zanimanja u turskom jeziku: imenica + sufiks *+ci* (*bakırcı, demirci, mumci, papucçı*). S obzirom na to da se u ljetopisu spominje veoma mnogo zanimanja, broj ovih na bosanskom i nije veliki.

U ovoj grupi izdvajam naziv *kovač* koji je na nekoliko mjesta zabilježen u ovome obliku: *kovaç Şa'ban* (61b/1) *Ve dahi ma'lum olsun ki kovaçlar ekser halk.* (32b/13) *I neka se zna, kovači su većinom prost narod.* Na nekim se drugim mjestima u ljetopisu susreće turska riječ *demirci* u različitim fonetskim likovima: *demirci* (124a/39), *demürci* (32b/10), (86b/1) i *temürci* (83b/8), (124b/4), (125a/4) koja bi se mogla dovesti u semantičku vezu sa bosanskom *kovač*. Međutim, kako navodi Hamdija Kreševljaković, u Sarajevu se “izrazom demirdžija (*demirci*) označavao samo trgovac željeznom robom, a nikad kovač, dok se izraz timurdžija upotrebljavao u turskim ispravama u oba značenja (kovač i trgovac)”. (Kreševljaković, 76) Što se pak tiče izraza *demirci* i *temür-ci*, to su samo dva fonetska lika - stariji *temürci* i mladi *demirci* - iste riječi. Nije li možda i Bašeskija različitim imenovanjem *kovač* i *demirci* razdvojio različita zanimanja?

Nekolike bosanske lekseme prolaze samo po jedanput u ljetopisu i za njih u ovome tekstu nisam utvrdila isto/blisko značnicu na turskom.

Ve anı burloga habs ve bir haftadan sonra utlak etmişler. (27b/14) *I nje-ga zatvoriše u brlog, pa ga za jednu sedmicu pustiše.*³⁹

Ve Başçarşu'da bütün podniçeler ref'. (28a/15) *Na Bašçaršiji je [poplava] podigla sve podnice.*

Ve çizmeciler teferrüci paski oldı. (30a/25) *Teferič čizmedžija protekao je paski.*

Hümçariyye köprüünün kullenun köşede olan sivri ploça üzerinde sedranun nüfina dek su urdı. (42b/3-4) *Voda je dosegla do polovine sedre na oštroj ploči koja se nalazi na uglu kule na carevom mostu.*

San'atı londra-fener, mişniça ve tanbura satmak idi. (73b/3) *Zanat mu je bio da pravi londra-fenjere, mišnice i tanbure.*⁴⁰

Kod ovih primjera gdje je bosanska leksema upotrijebljena kao ravnopravna jedinica u tekstualnoj cjelini, čini se da se pisac u određenim situacijama, u nemogućnosti da nađe odgovarajuću riječ na turskom jeziku, poslužio bosanskom. Naime, nameće se pitanje koliko je pisac smatrao semantički podudarnim i dovoljno izražajnim turske lekseme koje je mogao upotrijebiti sa

³⁹ Prema *Rječniku JAZU* “brlog” znači “prljavo, neuredno mjesto”, naprimjer “mjesto za spavanje”.

⁴⁰ Za izraz *londra-fener* koji prolazi u ovome primjeru Mujezinović u *Rječniku turcizama* i manje poznatih riječi (Mula Mustafa, 1987) daje tumačenje da je to posebna svjetiljka.

onima na bosanskom koje je upotrijebio. Ova mu je leksika bila potrebna za prikazivanje realne stvarnosti.

Ima još nekoliko leksema “posuđenih” iz bosanskog jezika i uključenih u pripovijedanje na turskom, na kojima se ovdje želim zadržati.

Riječi *paučina* i *potok* prolaze na više mjesta u ljetopisu. Pisac je na odgovarajućem mjestu u tekstu upotrijebio tursku riječ *örümcek* (*pauk*) (28a/10) ali ne i riječ, naprimjer, *örümcek* *agi* za *paučinu*, pa je ova posljednja preuzeta iz lokalnog jezika:

Ot üzerinde iplik gibi kavi paučina kurdi. (29b/7) *Preko trave su napravili paučinu čvrstu kao konopac.*

Ve sene-i mezburede yine pau'çina katı çok vaki' oldı. (32a/17) *U navedenoj je godini opet bilo puno paučine.*

Što se tiče imenice *potok*, čini se da ju je pisac upotrijebio kao jednu vrstu toponima pa ju je zadržao u izvornom obliku:

Bistrik potogi vafir hasaret edüp. (154a/21) *Velike je štete bilo u Bistričkom potoku.*

Ve ol esnada Hırvatın kaynağı, potok dibinde künkleriyle iki bakçe aşurı akturup...(154a/8-10) *Onda su izvor [vodu iz izvora] u Hrvatinu proveli kroz dvije bašče čunkovima [postavljenim] na dnu potoka...*

Za imenicu *šljaka* koja prolazi na jednom mjestu u rečenici:

Armud agacından düşmüş idi, iki şlaka ile dört beş altı yıl gezdi. (89b/1) *Pao je sa stabla kruške, pa je četiri, pet, šest godina hodao sa dvije štake,*⁴¹

može se reći da ima semantički ekvivalent, odnosno svoju bliskoznačnicu u ljetopisu u turskoj leksemi *a'sa* upotrijebljenoj u primjeru *iki yana meyl ederek gezerdi iki a'sa ile* (135b/23) *Hodao je sa dva štapa gegajući se.*

Na kraju, pažnju zaslužuju još sljedeće lekseme:

Imenica *kukuruz* prolazi na više mjesta u ljetopisu: *Ve kukuruz dükendi.* (41a/12) *I nestalo je kukuruza. Ve her şey pahallu, kukuruz umı 4 para.* (146b/14) *I sve je bilo skupo, kukuruzno brašno četiri pare. Rječnik JAZU bilježi da se za ovu imenicu ne zna pouzdano da li je domaća ili je pak preuzeta iz nekoga drugog jezika. No pažnje je vrijedno da je ona u obliku *kukuruz* (ili *kokuruz*), a u značenju u kojem se koristi i u našem jeziku, zabilježena u *Kâmûs-i Turki*, rječniku osmanskoga turskog jezika Šemseddina Samija iz prošloga stoljeća. Š. Sami daje podatak da je riječ iz grčkoga jezika (*rumca*). S obzirom na to da je zastupljena u ovome rječniku, ona je imala mjesto u vokabularu turskoga jezika.*

⁴¹ U Rječniku JAZU je riječ *šlaka* zabilježena u istom obliku i u značenju *štaka*.

Za riječ *šindra* u *Rječniku JAZU* navodi se da je iz njemačkog jezika. Na istom se mjestu daje i njen oblik u turskom jeziku: *şindere*. Spomenuti osmanski rječnik bilježi je u obliku *şendere*, pa smatram da je ovako treba čitati i u ljetopisu: *İki bin para kiremid urdum ve şendere ile evimi örtüüm. (21b/18) Postavio sam ćeremita za dvije hiljade i pokrio sam kuću šindrom.*

Isto tako mislim da kod nas dobro poznatu riječ *tanbura* u već navedenom primjeru *San'ati londra-fener, mişniça ve tanbura satmak idi (73b/3)* ne treba uzimati kao bosansku. Naime, ovu riječ, koja je inače prešla iz arapskog jezika u turski, rječnik *Kâmûs-i Turki* bilježi u obliku *tanbur* i u značenju "žičani muzički instrument", kao i u obliku *tanbura* u značenju "žičani muzički instrument sa manjim brojem žica". U naš je jezik prešla u obliku *tambura* (v. Škaljić), no to ne daje za pravo da je u Bašeskijinom tekstu uzimamo kao jedinicu bosanskoga jezika.

Zaključak

U ovome sam radu razmotrila sve primjere jedinica iz bosanskoga jezika koje je pisac iz 18. stoljeća Mula Mustafa Bašeskija uključio u tekst svoga ljetopisa što ga je napisao na turskom jeziku. Iz ove sam analize isključila bosanske nazive mjeseci u godini i narodnih svetkovina. Uporište sam za ovaj stav našla u konstataciji, zabilježenoj u literaturi, da se ovaj način datiranja može pronaći i u drugim izvorima iz osmanskog perioda koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu. Stoga se uključivanje bosanskih leksema u datiranje prije može obrazložiti objektivnim odnosom prema zapisu Bašeskije ljetopisca nego kao slobodan izbor jezičkih sredstava Bašeskije pisca.

Primjere bosanskih jedinica koje prolaze u ljetopisu podijelila sam u tri grupe s obzirom na tekstualnu cjelinu u kojoj zauzimaju mjesto.

Jednu grupu čine one koje pripadaju govoru likova. Tako najveći broj cijelih rečenica zapisanih na bosanskom jeziku, čak i one koje se sastoje iz samo jedne riječi kao primjer *Žderi!*, pripadaju govoru likova koje pisac spominje. Takve rečenice ne nose težište informacije u tekstualnoj cjelini u kojoj se nalaze. Njihovim isključivanjem ne remeti se poruka koju je pisac namjeravao ostaviti kao trajan spomen. One, zapravo, doprinose prikazivanju realne stvarnosti.

Drugu grupu čine antroponimi, preciznije nadimci po kojima je neka osoba što je pisac spominje bila poznata. I ove jedinice imaju funkciju da odražavaju realnost.

Treću grupu predstavljaju jedinice bosanskoga jezika koje je pisac uključio u svoj govor. U ovoj su grupi daleko najbrojnije pojedinačne lekseme.

Ovdje se mogu uključiti i dvije sintagme *izdrpani haljina* i *udri u gospodu*. Njih je pisac importirao u tekst na turskom jeziku na različite načine.

Na više je mjesta bosanska leksema upotrijebljena naporedo sa svojim tumačenjem - u širem smislu semantičkim ekvivalentom - u turskom jeziku. Bosanska leksema u odnosu na tursku s kojom zauzima mjesto u istoj tekstualnoj cjelini u prenošenju informacije:

- može nositi istu poruku (*çilek - jagoda, narod - halk*)
- može imati funkciju preciziranja već kazanoga (kad pisac ide od očekivanog elementa, onoga na turskom, prema otuđenom, neočekivanom elementu, onome na bosanskom: *kesret-i insan - narod*)
- može nositi osnovnu poruku i biti pojašnjena turskim elementom (kad pisac ide od otuđenog elementa, onoga na bosanskom, prema očekivanom, onome na turskom: *gluh - sagır*).

Neke su bosanske lekseme upotrijebljene samostalno, odnosno bez tumačenja u turskom jeziku. To su nazivi karakteristični za sredinu o kojoj pisac piše, nazivi bolesti, nazivi nekih zanimanja. U tekstu ljetopisa i ne prolaze turske lekseme koje bi mogle biti njihovi semantički ekvivalenti.

Osim pojedinačnih leksema govoru pisca pripadaju jedna rečenica i jedna grupa riječi na bosanskom jeziku. Drugi se primjer (*dokle li kako li*) i danas može čuti u bosanskom govoru. Za oba ova primjera, pak, treba istaknuti da imaju funkciju finitivnih elemenata tekstualne cjeline, zbog čega se ne mogu smatrati autosemantičnim.

Ova analiza nameće misao da je Mula Mustafa Bašeskija u svoje zapise unosio jedinice bosanskoga jezika i kao objektivni ljetopisac koji ima namjeru da pokoljenjima što dodu poslije njega u neka druga vremena ostavi trajan spomen, ali i kao pisac kojemu su upravo te jedinice bile potrebne da iskaže svoje zapažanje.

LITERATURA

- Čaušević, E., (1991) "Bosanski turski i njegova autentična obilježja", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41/1991, Sarajevo, s. 385-394.
- Filan, K., (2000) "Ortografske karakteristike Ljetopisa Mula Mustafe Bašeskije", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49/1999, Sarajevo, s. 19-43.
- Gabrić-Bagarić, D., (1987) "O nazivima bolesti i ljekovitog bilja u rukopisnoj ljekaruši iz 18. vijeka", *Književni jezik*, god. 16, broj 3-4, Sarajevo, s. 156-162.
- Halilović, S., (1997): "Slika sarajevskog govora u djelu Mula Mustafe Bašeskije", *Prilozi historiji Sarajeva*, Radovi sa znanstvenog simpozija Pola mi-

- lenija Sarajeva, održanog od 19. do 21. marta 1993. god.; Institut za istoriju i Orijentalni institut, Sarajevo, str. 197-207.
- Janković, S., (1989) "Ortografsko usavršavanje naše arabice u štampanim tekstovima (Uticao ideja Vuka Karadžića), *Prilozi za orijentalnu filologiju* 38/1988, Sarajevo, s. 9-40.
- Karadža, M. (1997): "Zabilješke Mula Mustafe Bašeskije o odnosu prema jeziku", *Prilozi historiji Sarajeva*, Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva, održanog od 19. do 21. marta 1993. god.; Institut za istoriju i Orijentalni institut, Sarajevo, str. 191-195.
- Klaić, B., (1983) *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- Kreševljaković, H., (1991) *Izabrana djela II, Esnafî i obrti u Bosni i Hercegovini* (priredili A. Sućeska, E. Pelidija), "Veselin Masleša", Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo.
- Mula Mustafa Ševki Bašesija, *Ljetopis (1746-1804)*. Drugo dopunjeno izdanje. Prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, "Veselin Masleša", Sarajevo.
- Nemeth, J., (1970) *Die türkische Sprache in Ungarn in siebzehnten Jahrhundert*, Akademia Kiado, Budapest.
- Rječnik JAZU*
- Silić, J., (1984) *Od rečenice do teksta*, SNL, Zagreb.
- Šabanović, H., (1973) *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo.
- Škaljić, A., (1985) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- Šemseddin, Sami (1317) *Kamûs-i Türki*, Derseadet.

JEZIČKE JEDINICE NA BOSANSKOM JEZIKU U LJETOPISU MULA MUSTAFE BAŠESKIJE

S a Ź e t a k

U radu se opisuju položaj i funkcija bosanskih jezičkih jedinica koje najvećim dijelom predstavljaju leksički sloj u ljetopisu što ga je Mula Mustafa Bašeskija pisao na turskom jeziku u Sarajevu u 18. stoljeću. Analizira se način na koji je taj bosanski tekst uključen u turski tekst. Ukazuje se na to da većina rečenica zapisanih na bosanskom jeziku pripadaju govoru likova koje pisac spominje. Nadimci zapisani na bosanskom jeziku predstavljaju sastavni dio imena

likova o kojima pisac želi ostaviti pouzdano svjedočanstvo. One bosanske jedinice koje su uključene u govor pisca svode se, uglavnom, na pojedinačne lekseme. No, i ove su često istumačene u turskom jeziku odgovarajućim semantičkim ekvivalentom ili pak kratkom rečenicom, odnosno sintagmom. Tumačenja zauzimaju mjesto u istoj tekstualnoj cjelini sa dotičnom bosanskom jedinicom. One pak bosanske lekseme koje u tekstu ljetopisa nisu istumačene u turskom jeziku najčešće predstavljaju nazive karakteristične za sredinu o kojoj pisac piše. I tad se iz tekstualne cjeline razumije na koji se pojam odnose.

LINGUISTIC UNITS IN THE BOSNIAN LANGUAGE IN MULA MUSTAFA BAŠESKIJA'S CHRONICLE

S u m m a r y

The paper describes the position and function of the Bosnian linguistic units which mainly make the lexical layer in Mula Mustafa Bašeskija's chronicle that he wrote in the Turkish language in Sarajevo in the 18th century. It analyses the way in which that Bosnian text was included in the Turkish text. The fact that the majority of the sentences written down in the Bosnian language belong to the speech of the characters mentioned by the author is pointed to. The nicknames written down in the Bosnian language are part of the names of the characters which the writer wants to leave reliable evidence about. The Bosnian units included in the writer's speech are mainly brought down to individual lexemes. However, even these were often explained in Turkish with the corresponding semantic equivalent, or with a short sentence, i.e., syntagm. The explanations appear in the same context with the given Bosnian unit. The Bosnian lexemes, which in the chronicle text were not explained in the Turkish language, most frequently were the names characteristic of the environment about which the writer writes. Then it is understood from the context to which notion they refer.